

Mânilerden Kalyonları Öğrenmek: *Ramazan-nâme* Metnindeki Osmanlı Kalyonları ile İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

Yusuf Alperen Aydın*

Learning Galleons from Mânis: The Evaluation of Information About Ottoman Galleons in Ramazan-nâme

Abstract ■ Ottoman naval history has emerged and attracted attention as a field of history that is comprehensively studied. One of its primary subjects is unsurprisingly the Ottoman Navy. The academic research in this field is generally based on the archival documents. Besides these, however, Ottoman literary works also contain valuable and rich information regarding the Ottoman Naval History, which also include *mânis* of folk literature. Published by Âmil Çelebioğlu, *Ramazan-nâme* is a manuscript that contains *mânis*, and one of them mentions the galleons of the Ottoman navy in the 18th century. It offers us a different kind of source through which the naval history might be reevaluated. This paper studies the descriptions of the galleons mentioned in the *mâni* based on the archival documents and modern works. The dating of this text is also established with the aid of historical research on the galleons in question. Available archival documents reveal that these galleons were available in the Ottoman naval inventory until the 1750s at the latest. Furthermore, it is also revealed that the fact that the names of the galleons were subjects of such a literary *mâni* stemmed partly from the successful Ottoman Mora campaign (1716-1718).

Keywords: *Ramazan-nâme*, *Mâni*, Ottoman Navy, Galleon Names, Mora Campaign

Giriş

Bu çalışmada *Ramazan-nâme* başlıklı bir yazmanın daha önce Âmil Çelebioğlu tarafından yapılan neşrinde yer verilen bir mânideki kalyon isimleri¹ üzerinde

* İstanbul Üniversitesi.

1 Âmil Çelebioğlu, *Ramazan-nâme, 1826 Yılından Ramazan Mânileri*, İstanbul 1974, s. 161-163.

durulacaktır. Söz konusu kalyonların çoğunun 18. yüzyılda Osmanlı donanması envanterinde yer aldığını daha önceki bir çalışmamıza istinaden söyleyebiliriz.² Burada hem bu kalyonlar hem de isimlerinin okunması hususunda getirdiğimiz okuma teklifleri dolayısıyla diğer kalyonlardan yola çıkılarak mânide zikredilen bütün kalyonların tespiti ile bunlarla ilgili bilgilere yer verilecektir. Böylece hem mâninin meydana getirildiği muhtemel tarihe işaret edilecek hem de bu mânide niçin aşağıda isimleri belirtilen kalyonların zikredildiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Osmanlı dönemindeki edebiyat eserlerinde geçen bilgilerin nasıl kullanılabilceğine dair bir deneme niteliği taşıyan sınırları gayet belirli ve aynı zamanda dar tutulan bu makale, Osmanlı Denizcilik Tarihi'nin arşiv dışındaki kaynaklarının nasıl değerlendirileceğine dair bir çaba olarak görülmelidir.

Mâni, Türk Halk Edebiyatı'nda edebi bir tür olarak yer bulmaktadır. Kelimenin anlamı ve etimolojisi üzerine farklı yorumlar vardır. Konumuzun esasıyla doğrudan ilgili olmadığı için burada detaylıca zikredilmesine gerek duyulmadığından Farsça, Arapça veya Türkçe'den türetilen bir kelime olduğuna dair yorumlar bir yana bırakılırsa, Mâni'nin, kısaca ezgi ile söylenen, hece vezni biçiminde dile getirilmiş sözlü olarak ortaya çıkan ve genellikle anonim eserler olduğu ifade edilmektedir.³

Bu türden eserlerle ilgili yapılan en ayrıntılı bir sınıflandırmada mâniler yapı, hazırlanış ve uygulanış ile konularına göre üç başlık altında toplanmaktadır. Buna göre Ramazan mânileri, son başlık altında değerlendirilmektedir.⁴ Osmanlı döneminde özellikle İstanbul'da Ramazan ayı boyunca hergün iftar ve sahurda okunan mânilerde birbirinden farklı temalar işlenmekteydi. Bu makalede konu edilen *Ramazân-nâme* isimli eserde Ramazan ayında okunan mâniler kaydedilmiştir. Dolayısıyla eser, Ramazan ayının girdiğini haber veren ilk mâni ile başlamakta sonrasında birbirinden farklı konuları işleyen mâniler yer almaktadır.

Ramazân-nâme üzerine çalışan Â. Çelebioğlu, mânilerdeki yer isimlerinden hareketle eserin teşekkül bölgesinin İstanbul olduğuna kanaat getirmektedir. Yine bazı mânilerdeki ifadelerden yola çıkıp eserin muhtemel müellifi veya hiç olmazsa derleyicisi olarak Emir Mustafa isimli bir yeniçeriyi işaret etmektedir. Eserin tek bir müellifi olması gerektiğine dair görüşüne delil olarak da mânilerin büyük

2 Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları, Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul 2011.

3 Abdülkadir Emeksiz, *İstanbul Mânileri*, İstanbul 2007, s. 10, 11, 18; Nurettin Albayrak, "Mâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII (2003), s. 572.

4 Emeksiz, *İstanbul Mânileri*, s. 19-20.

ölçüde bir usulup birliği içerisinde bulunmasını göstermektedir. Dolayısıyla eserin meydana getiriliş zamanı ile ilgili son tarihi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılı şeklinde vermektedir.⁵

Yine Â. Çelebioğlu, eserin muhtemel müellifinin en erken hangi tarihte söylenmiş mânileri kaydettiğine dair bazı bilgilere de temas etmiştir. Bir mânide Ahırkapı ile Çatladıkapı arasında inşa edilen fenerden bahsedilmesinden ve mâniyi söyleyen kişinin bu feneri inşasından biraz sonra gördüğünü ifade etmesinden dolayı, bu inşa tarihinin tespiti ile *Ramazân-nâme* isimli eserin teşekkül veya tertibine en yakın ve en doğru tarihin ortaya çıkarılacağını belirtmiştir.⁶ Çelebioğlu, bu tarihle ilgili başka bir açıklamada bulunmamıştır. Söz konusu fener III. Osman'ın saltanatı yıllarında (1754-57), Kumkapı açıklarında 1756'da meydana gelen bir deniz kazasından sonra inşa edilmiştir.⁷ Çelebioğlu açıkça bu olayın tarihini zikretmemekle birlikte buradan hareketle eserin zaman bakımından 18. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül ettiği tahmininde bulunmuştur.⁸

Ramazân-nâme isimli bu eser diğer hususiyetleri yanında denizcilik tarihi bakımından da bazı önemli bilgilere ulaşmayı sağlayacak vasıftadır. Bu cümleden olarak eserdeki "Kalyonlar Faslı" kısmı hayli ilginç veriler sağlamaktadır. Burada adı zikredilen kalyonlarla ilgili arşiv belgelerinin tespit edilmesi, sadece söz konusu gemilerin mevcudiyeti ve halk arasında nasıl tanındığı değil, eserin kesin tarihlendirme meselesine de ışık tutacaktır. Aslında Osmanlı dönemine ait bazı edebi eserlerde gemilerle ilgili konulara sık rastlanmaktadır. Â. Çelebioğlu da, bir makalesinde Halk ve Divan şiirinde gemiyle ilgili özellikleri üç grup altında incelemenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ona göre birinci grupta gemi türleri ve bunların donanımlarının doğrudan veya benzetmelerle zikredildiği şiirler; ikinci grupta gemi, gemicilik, deniz ve deniz savaşlarını konu alarak bunları anlatan, açıklayan, öven veya hikaye türünden müstakil eserler ya da bir eserin içinde parçalar halindeki şiirler; üçüncü grupta ise gemicilerin kullandığı terimlerle yazılmış şiirler bulunmaktadır.⁹

5 Çelebioğlu, *Ramazân-nâme*, s. 16-17.

6 Çelebioğlu, *Ramazân-nâme*, s. 18.

7 Fikret Sarıcaoğlu, "Osman III", *DİA*, XXXIII (2007), s. 459. 1758 yılı sonlarında Çatladıkapı Feneri'ne kurşun gönderilmesi hakkında bkz. Miraç Tosun, "Şan-ı Devlet-i Aliyye'yi Korumak ya da Edirne Sarayı'nı Tamir Etmek" *Journal of History Studies*, 184 (2014), s. 187 (dip not 27).

8 Çelebioğlu, *Ramazân-nâme*, s. 18.

9 Âmil Çelebioğlu, "Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Hususiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 626.

Bu çalışmada üzerinde durulacak olan mâniyi Çelebioğlu, söz konusu makalesinde ikinci gruptakilere bir örnek olarak daha önce yaptığı yayına atfen vermiştir¹⁰:

KALYONLAR FASLI

1

Gûş edin neler söyleyem
Tersâne vasfın söyleyem
Ağalarım bu gece
Kalyonları vasf eyleyem

3

Vardokasta Üçanbarlı
Dağ gibidir Üçkantarlı
Her biri bir kal'a değer
Yiğitleri olur arlı

5

Âdemin erişmez aklı
Dille mümkün değil nakli
Mâvi kıçlı bî-bedeldir
Biri de sarı Kuşaklı

7

Çıktıkta bahre İryâle
Küffâr alayına sala
Umarız Malta kâfirin
Vardakostasını ala

9

Barkıçlının vasfın sorma
Kıratbaşı deyip durma
Deryâ-yı aşkta gösterir
Reftârı Yıldızlı Hurma

11

Kilîd-i bahrîdir biri
Çifte belâ yanda biri
Karavele kuş misâli
Deryâda uçmakta biri

2

Şevket-i âli Osmân'a
Revnağ verendir tersâne
Dağ gibi kalyonlarımız
Dâğ-ı derundur düşmana

4

Deryâda ünvan gösterir
Ziyneti elvan gösterir
Seyr eyle Yıldız Kıçlıyı
Mânend-i hûban gösterir

6

Kapudane dehr(e) yürür
Gûyâ ki bir servet yürür
Baturna bir kal'a değer
Deryâda serbeser yürür

8

Şâhin gibi İşperkıçlı
Mâhitabdır Yıldızkıçlı
Mevlâ hatâdan saklasın
Hakka güzeldir Aykıçlı

10

Sinab'dan ikisi geldi
Malta'nın bağrını deldi
Çifte Bahçeli birisi
Ejderbaşı da güzeldi

12

Yoktur nazîri bunların
Bağrını yakar küffârın
Sizlere eyledik tamam
Evsâfını kalyonların

10 Makalede yer verilen mâni (a.g.m., s. 650) ile bunun daha önceki yayını (*Ramazân-nâme*, s. 161-163) arasında bazı küçük farklar bulunmaktadır. Burada *Ramazân-nâme*'deki mâni esas alınmıştır.

Osmanlı donanması kalyonları dönemindeki diğer devletlerin kalyonları ile boy ölçüşen evsafa taydılar. Mânide de belirtildiği gibi dönemde bunları bizzat görenler üzerinde etkileyici bir görünüşe sahiptiler. Bununla ilgili bir örnek III. Ahmed devrine (1703-30) aittir. 1721’de İstanbul’da bulunan İran elçisi ve beraberindeki heyete Tersane-i Âmire gezdirilmişti. Dönemin kroniğinde bu gezintinin amaçlarından birinin, Kur’an’daki “Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O’nundur¹¹”, meâlindeki ayetin ne anlam ifade ettiğinin elçiye gösterilmesi olduğu kaydedilmektedir. Elçilik heyetindekiler de şaşkınlık ve hayretle bu gösterişli kalyonları seyretmişlerdir.¹² Hatta elçilik heyetinden birisi bir kalyondaki üç kantarlık topun büyüklüğü karşısında hayretini bir adım daha öteye taşıyarak topun içine girmeye çalışmıştır.¹³ Bu durum böyle abartılı olmamak kaydıyla batılılar için de geçerli gözükmektedir. 1740 yazı başlarında Tersane’yi gezen P. Pococke adlı bir İngiliz, burada gördüğü en büyük kalyonun 110 toplu, 1600 personeli bulunan bir üç ambarlı kalyon olduğunu ve bunun İngiliz donanmasının en modern gemilerine benzediğini zikretmekle yetinmiştir.¹⁴

Tekrar mâniye dönersek, hemen akla şu sualler gelir: Mânide yer verilen kalyonlar acaba sadece etkileyici olmaları dolayısıyla mı mâniyi dile getiren taraftan kayda değer bulunmuşlardı? Yoksa bir deniz savaşı kazanan donanmada yer alan gemiler oldukları için mi övülmüşlerdi? Ya da bir Ramazan gününde İstanbul halkının aşına oldukları Osmanlı donanması kalyonları üzerine de bir mâni söylemek lüzumu mu hissedilmişti? Bu ve benzeri sorulara doğru bir zeminde cevap verebilmek için öncelikle “tarihi temele” inmek gerekir. Bunun için de evvela mâniye zikredilen kalyonların isimlerinden başlamak açıklayıcı olur. Müellif tarafından vasıflarıyla belirttikleri ifade olunan kalyonlar şunlardır: *Kapudane*, *Baturna* [*Patrona*], *İryâle* [*Riyale*], *Üç anbarlı*, *Üç kantarlı*, *Mavi kışlı*, *İsper* [*Esper*] *kışlı*, *Yaldız kışlı*, *Ay kışlı*, *Bar* [*Nar*] *kışlı*, *Yaldızlı hurma* (*kışlı*), *Çifte bahçeli*, *Ejder başlı*, *Kır At başlı*, *Kilid-i bahri*, *Çifte belâ* [*Balaban*], *Karavele* ve *Sarı kuşaklı*.

Bu adların hangi düşünüşün eseri olarak kalyonlara verildiği noktasında şunları söylemek mümkündür. Osmanlı donanmasında görev aldıkları ilk yıllarda

11 Rahman sûresi, 24. ayet, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, haz. H. Karaman vd., Ankara 2006, s. 531.

12 Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, haz. A. Özcan v.d., İstanbul 2013, s. 1282.

13 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1283.

14 Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı*, İstanbul 1998, s. 51, 199-dip not 80.

kalyonların kayıtları genel olarak Sakızlı Ahmed Kaptan'ın kalyonu, Cezayirli Mustafa Kaptan'ın kalyonu vs. gibi kalyonlara kumanda eden kaptanlarının adı ile olmaktadır. Sonraki yıllarda kalyonlar baş figürleri (*Ejder başlı*) veya aynalık da denilen pupa/kıçlarına çizilmiş tasvirlerle (*Ay kıçlı*) yahut kıç kasaralarındaki balkon tarzı süslü yapıları dolayısıyla (*Çifte bağçeli*), bordalarındaki boyanın rengiyle (*Sarı kuşaklı*), ambar sayısı ile (*Üç ambarlı*), taşıdığı top cinsiyle (*Üç kantarlı*), gemi türüyle (*Karavele*), bir çarpışmada ele geçirilmiş ise bu belirtilerek (*Maltız akdarması*) vs. isimlendirilmişlerdir.¹⁵

18. yüzyıl arşiv belgelerinde kaptan adı belirtilmeden kaydedilen ilk kalyon *Kırmızı kıçlı* adını taşır. 1705'te Tersane'de demirli olan bu kalyon 1710'da fesh edilmek suretiyle yani parçalarına ayrılarak hizmetten çıkarılmıştır.¹⁶ Donanma kalyonlarının ilk kez baş veya kıç figürleriyle yahut kıç kasaralarındaki balkon tarzı yapıyla isimlendirilmeleri 1714 yılında olmuştur.¹⁷ Daha sonraki yıllarda ise kalyonların isimlendirilmelerinde baş figürleri ve kıçlarındaki tasvirlerden ziyade *Esed-i Bahri*, *Fâtih-i Bahri* gibi isim tamlamaları kullanılmıştır.¹⁸

1-2-3- *Kapudane*, *Baturna* [*Patrona*], *İryâle* [*Riyale*] kalyonları:

Osmanlı donanmasının en yüksek mevkideki üç komutanına (*Kapudane-i hümayun*, *Patrona-i hümayun*, *Riyale-i hümayun*) görevleri dolayısıyla tahsis edilen kalyonlar, onların rütbeleriyle yani *Kapudâne*, *Patrona* veya *Riyâle* kalyonu şeklinde isimlendirilmişlerdir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus 18. yüzyılda da örneklerine rastlanıldığı üzere bir kalyonun sürekli olarak *Kapudane-i hümayun* kalyonu olarak hizmet görmediğidir. Dolayısıyla donanmada zaman içerisinde bu rütbe isimleriyle kaydedilen muhtelif kalyonlar olmuştur. Mânide geçen *Kapudane*, *Baturna* [*Patrona*], *İryâle* [*Riyale*] kalyon isimleri spesifik bir tarihlendirme yapma konusunda yardımcı olmamaktadır.

4- *Üç ambarlı* kalyon:

Ana güvertelerinin altındaki ambar sayısı üç olan kalyonlar için genel olarak “Üç ambarlı kalyon” tabiri kullanılmaktaydı. Bu tür kalyonlar ambarları dolayısıyla

15 Donanma kalyonlarının isimlendirilmesi hakkında bkz. Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 117-118.

16 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 117.

17 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 118.

18 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 121-122. Bu konuda ayrıca bkz. Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014, s. 199-207.

çok sayıda top taşıyabilmekteydiler. 1701'de 60 zirâ (45,48 m.) uzunluğundaki bir üç ambarlı kalyonun 130 topu yine 1715'te Akdeniz'e açılan donanmada 62 zirâ (46,99 m.) uzunluğunda başka bir üç ambarlı kalyonun da 130 topu bulunmaktaydı ve bu kalyon Kapudâne-i hümayuna tahsis olunmuştu.¹⁹ 1736'da *Çifte Aslan kılı* ve *Çifte Kaplan kılı* isimlerindeki üç ambarlı kalyonlar Tersane'de tamir görmekteydiler.²⁰ 1754'te Tersane'de 61,5 zirâ (46,61 m.) uzunluğunda *Nüvid-i Fütûh* isimli üç ambarlı kalyon denize indirilmişti.²¹ 1766'da denize indirilen başka bir üç ambarlı kalyona ise *Mesken-i Gâzî* adı verilmişti.²²

Bu bilgiler dolayısıyla mânide geçen *Üç ambarlı* ifadesinin de tarih konusunda kesin bir şey ifade etmeye imkan vermediği anlaşılacaktır. Mânide bundan önce "Vardakosta" kelimesi de geçmektedir. Bu kelime, kıyı savunmasında kullanılan gemi anlamındaki İtalyanca "*guardacosta*" dan gelmektedir.²³ 1724'te *Esper kılı* ve *Şahin kılı* kalyonlara benzer şekilde 53,5 (40,55 m.) ve 51,5 (39,03 m.) zirâ uzunluklarında vardakosta türünde iki kalyonun Tersane'de inşa edilmesi emredilmişti.²⁴ Dolayısıyla "Vardakosta" kelimesi de özel bir isimlendirme olmadığından tarihlendirme için bir veri sağlamamaktadır.

5- *Üç kantarlı* kalyon:

Üç kantar (169,34 kg.) ağırlığında güller atan topları bulunan kalyonlar "*Üç kantarlı*" olarak da nitelendirilmekteydi. Donanmada 1717'de *Yılan başlı* isminde üç kantarlı topu olan bir kalyon bulunmaktaydı ve listelerde kendi isminin yanında *Üç kantarlı* ifadesi de vardı. Daha sonraki yıllarda da bu türden kalyonlar donanmada görev almıştı. Örneğin 1737'de hizmete giren ve su aldığı için üç sene sonra hizmetten çıkarılan 55,5 zirâ (41,69 m.) uzunluğundaki *Şeşpâ-yı Bahri* isimli kalyon, 1753'te Tersane'de denize indirilen 55,5 zirâ (41,69 m.) uzunluğundaki başka bir kalyon²⁵ ve 1758'de donanmaya katılan *Hısn-ı Bahri* isimli kalyonlarda da üç kantarlı top bulunmaktaydı.²⁶

19 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005, s. 331.

20 Bostan, *a.g.e.*, s. 331.

21 Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'îr-Tevarih*, haz. M. Aktepe, İstanbul 1976, I, 175.

22 Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, haz. B. Kütükoğlu, İstanbul 1993, s. 23.

23 Henry & Renée Kahane, Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, İstanbul 1988, s. 454.

24 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 65.

25 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 352-53.

26 Şem'dâni-zâde, *Mür'îr-Tevarih*, haz. M. Aktepe, İstanbul 1978, II. A, s. 16.

6- *Karavele* kalyon:

Karavele, denizcilik literatüründe kalyondan farklı bir gemi türüdür. Portekiz ve İspanyollar tarafından özellikle 16. yüzyılda keşif ve araştırma gemisi olarak kullanılmıştır. İlk örnekleri Latin yelkenlidir. Bununla birlikte kare yelken taşıyan, iki veya üç direği bulunanları da vardır. Kalyonlarınkine kıyasla pek yüksek olmayan bordasıyla ve uzunluğuyla kalyonlardan küçük boyutlara sahiptir. Osmanlı donanmasındaki karavele tipi yelkenli gemiler bilhassa Ege denizindeki küçük adaların limanlarında ve sığ sularda saklanan korsan gemilerinin takipinde etkili olmaktadır. Genelde 38,5 zirâ (29,18 m.) ile 43,5 zirâ (32,97 m.) arasında değişen uzunluklarıyla çok sayıda karavele donanmada hizmet görmüştür.²⁷ Bu tip gemilerin isimlendirilmelerinde karavele oldukları da kaydedilmekteydi. Dolayısıyla mânide kalyonun adının sadece *karavele* olarak zikredilmesi belirleyici bir özellik değildir.

7- *Bar [Nar] kışlı* kalyon:

Osmanlı donanmasında 18. yüzyılda mânide zikredilen şekilde bir kalyon ismine rastlanmamıştır. Fakat “be” olarak okunan harf “nun” olarak dikkate alınırsa bu kez “Nar” kelimesi ortaya çıkar.²⁸ Donanmada *Yıldızlı Nar kışlı* isimli bir kalyonun kaydına ilk kez 1714 yılında rastlanmaktadır.²⁹ Bu kalyon 1740’da hizmetten çıkarılarak kiremitçi esnafına 2150 kuruşa satılmıştır.³⁰

8- *Çifte belâ [Çifte Balaban]*

18. yüzyılda Osmanlı donanmasında “Çifte belâ” isminde bir kalyona tesadüf edilmemiştir. Bu durum kelimenin başka türlü okunduğu ihtimalini akla getirmektedir. Özellikle mânide zikredilen kalyonların bir kısmının dahil olduğu 1730 yılına ait bir listede ise *Çifte Balaban kışlı* adında karavele tipi bir kalyon bulunmaktadır.³¹ Muhtemelen mânide “Çifte belâ yanda biri” şeklinde verilen ifadedeki Arapça “ye” harfinin “be” olarak dikkate alınmasıyla bu dizinin “Çifte Balaban da biri” olarak okunması daha makul gözükmektedir.

27 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 60.

28 Çelebioğlu’nun da eserde harflerin noktaları ile ilgili bu şekilde tespit ettiği bazı örnekler için bkz. *Ramazân-nâme*, s. 30.

29 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MAD 3171, vr. 36a; Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 357.

30 BOA, MAD 3389, s. 114; Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 136.

31 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 55.

1723'te denize indirilen 38,5 zirâ (29,18 m.) uzunluğundaki *Çifte Balaban kışlı* isimli bu kalyon Osmanlı donanmasında hizmet görürken savunmalarını güçlendirmeleri için 1732'de Trablusgarb Ocağı'na hibe olunmuştur.³²

9- *Kilid-i bahrî* kalyonu

Ramazan-nâme isimli eserin muhtemel teşekkül tarihini Çatladıkapı ile Ahırkapı arasındaki fenerin inşa edildiği 1756 yılı olarak değerlendiren Çelebioğlu'nun görüşü dikkate alındığında bu yılın öncesi ve sonrasında "Bahrî" kelimesi ile yapılan tamlamaların bazı donanma kalyonlarına isim olarak verildiği belgelerden anlaşılmaktadır. 1730 ile 19. yüzyılın hemen başları arasında tespit edilebildiği kadarıyla bu kalyonlar şunlardır: *Melek-i Bahrî*, *Şeşpâ-yı Bahrî*, *Esed-i Bahrî*, *Fâtih-i Bahrî*, *Hümâ-yı Bahrî*, *Tayyâr-ı Bahrî*, *Tombaz-ı Bahrî*, *Gazâl-ı Bahrî*, *Seyyâr-ı Bahrî*, *Şebbâz-ı Bahrî*, *Ejder-i Bahrî*, *Sayyâd-ı Bahrî*, *Ziver-i Bahrî*, *Nâsır-ı Bahrî*, *Neheng-i Bahrî*, *Tâvus-ı Bahrî*, *Ankâ-yı Bahrî*, *Hısnü'l-bahr* (*Hısn-ı Bahrî*), *Semend-i Bahrî*, *Peleng-i Bahrî*, *Tılsım-ı Bahrî*, *Sebk-i Bahrî*, *Hurz-ı Bahrî*, *Ukâb-ı Bahrî*³³, *Arslan-ı Bahrî*, *Kaplan-ı Bahrî*.³⁴

Arşiv belgelerinde 18. yüzyıl kalyonları arasında mânide zikredilen şekliyle *Kilid-i Bahrî* olarak geçen bir kalyona tesadüf edilmemiştir. Ancak, Ahmed Cevdet Paşa, 1801'de donanma kalyonları arasında *Kilidü'l-bahir* isimli kalyonun yanı sıra *Seddü'l-bahir* isimli bir kalyonu da kaydetmektedir.³⁵ 7 Ağustos 1800 tarihli bir belgede ise yeni inşa edildiği belirtilen *Seddü'l-bahir* kalyonu için tunç top dökülmesi emredilmektedir.³⁶ Muhtemelen aynı tarihlerde donanma hizmetine giren bu kalyonlara Çanakkale boğazının tahkimi için yaptırılan kalelerin isimleri verilmiş olmalıdır. *Kilidü'l-bahir* kalyonu ile ilgili daha sonraki bir bilgi 1807 yılının Haziran ayındaki Osmanlı-Rus donanmalarının çarpışmasına daırdır. Kalyonun adı bu listede *Kilid-i bahrî* olarak zikredilmektedir.³⁷ Bu çarpışmada ağır hasar alan *Seddü'l-bahir* kalyonu ise Osmanlı donanmasının diğer kalyonları çekilince Rus donanmasına teslim olmak zorunda kalmıştı.³⁸

32 BOA, MAD 10325, s. 32-33.

33 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 121-126.

34 BOA, C. BH 893; 1154; 2196.

35 Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 442.

36 BOA, C. BH 5534.

37 John Tredrea-E. Sozaev, *Russian Warships in the Age of Sail, 1696-1860. Design, Construction, Careers and Fates*, Great Britain 2010, s. 16.

38 Tredrea-Sozaev, *Russian Warships*, s. 102.

Mâninin tarihlendirilmesi yolunda en sorunlu gözüken husus *Kilid-i bahrî* kalyonu dolayısıyla olmaktadır. Bu durumda iki türlü düşünmek gerekmektedir. Birincisi mânide zikredilen ismin doğru kabul edilmesi halinde mâninin söylendiği tarihin 1807 ve belki biraz sonrası olarak kabul edilmesi gerekliliğidir. Fakat bu kez Çatladıkapı ile Ahırkapı arasında inşa edilen fenerin tarihinden elli, elli beş sene sonrasına ait bir kalyonun adının zikredilmesi *Ramazan-nâme*'nin muhtemel müellifinin bu mâniyi söyleyen kişi olamayacağı ihtimalini akla getirmektedir.

İkinci yaklaşım kalyonunun isminin aslında başka bir isim olduğu fakat mânide *Kilid-i Bahrî* olarak yazıldığıdır. Daha doğrusu donanmanın resmi kayıtlarında başka bir isimken mâniyi söyleyen tarafından bu ismin kullanılmadığıdır. Buna benzer bir örnek Bababurun'da 1727 Mayıs'ında inşasına başlanan kaleyle ilgilidir. Kale, inşası bittiğinde *Hırzül-bahrî* ismiyle arşiv belgelerinde kaydedilirken daha sonra *Babakale* olarak tesmiye olunmuştur.³⁹ *Ramazan-nâme*'nin muhtemel müellifinin gördüğü Çatladıkapı ile Ahırkapı arasında inşa edilen fenerin yapım tarihinin 1756 olduğu hatırlanırsa, bu sıralarda mevcut kalyonları tesbit etmek, mevzuu aydınlatmak bakımından önem arzeder. 1758'de donanmaya katılan ve bazı kayıtlarda *Hısnül-bahr*, bazı belgelerde de *Hısn-ı bahrî* olarak kaydedilen bir kalyon bulunmaktadır.⁴⁰ Bu kalyon 1769'da da donanma envanterindeydi.⁴¹ “Hısn”; kale, hisar, sığınılacak sağlam yer anlamlarına gelmektedir. Eserin muhtemel müellifi acaba kalyonun kendi adı yerine bu anlamı çağrıştıracak *Kilid-i bahrî* ismini kullanmış olabilir mi? Hem bu şekilde mâninin sekizlik hece ölçüsü de tutturulmuş olmaktadır.

Bu ikinci açıklama tutarlı kabul edilmez ise bu kez şu sorunun cevabı bulunmalıdır: Mânide ekseriyetle 1718'den itibaren 1750'ler civarındaki kalyonların adı zikredilirken niye sadece 1800'lerin hemen başlarında donanmada görev alan hem de Ruslarla yapılan savaşta mağlup olan donanma gemileri arasında bulunan bir kalyon zikredilmeye değer bulunmuştur?

39 Yusuf A. Aydın, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 45 (2015), s. 166. Osmanlı donanmasında 1760'da sefere çıkan *Hırz-ı Bahrî* adında bir karavele kalyonu vardı. Kalyon, bu seferinde kazaya uğramış içindeki top ve mühimmatı sonradan çıkarılmıştı (Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 125).

40 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 126 (dip not 431).

41 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 125.

10- *Sarı kuşaklı* kalyon:

Sarı Kuşaklı kalyon ile ilgili ilk kayıt 1714'te Akdeniz seferinde bir korsan gemisiyle çatışmaya girdiği hakkındadır.⁴² Bu kalyonla ilgili tesadüf edilen başka bir belgeye göre 1737'de de sefere çıkmıştır.⁴³

11- *Mavi kıçlı* kalyon:

Mavi kıçlı kalyonun 1718'de donanma hizmetinde olduğuna dair kayıt bulunmaktadır.⁴⁴

12- *İsper* [*Esper*] *kıçlı* kalyon:

Mânide “*İsper*” şeklinde yazılmasına rağmen bu kelimenin Esper olması muhtemeldir. Esper bir tür doğan cinsidir. Donanmada bazı kalyonlara yırtıcı bir kuş adının verildiği bilinmektedir.⁴⁵ *Esper kıçlı* isimli kalyona ait ilk kayıt 1718 yılındadır ve Patrona-i hümayun rütbesindeki bir komutana tahsis edilmiştir.⁴⁶ 1730'da mevcut donanma kalyonları listesinde kaydedilmiştir.⁴⁷

13- *Kır At başlı* kalyon:

Donanmada “Kır” kelimesinin yerine aynı anlama gelen “Beyaz” kelimesinin kullanıldığı bir kalyon ismi bulunmaktadır. *Beyaz At başlı* adındaki bu kalyonla ilgili ilk kayıt 1717'e aittir.⁴⁸ 55 zira (41,69 m.) uzunluğundaki bu kalyonla ilgili tesadüf edilen son kayda göre 1730'da donanma envanterinde bulunmaktadır.⁴⁹

42 BOA, D. BŞM. KND dos. 1/48.

43 BOA, D. BŞM. KND dos. 7/38.

44 BOA, D. BŞM. KNK dos. 1/55. Bu isimde başka bir kalyon 1769'da donanmada hizmet görmektedir (BOA, D. BŞM. TRE def. 14984, s. 2-4). Fakat bu aynı isim verilmiş başka bir kalyon olmalıdır.

45 Bu konu hakkında bkz. Yusuf A. Aydın, “Osmanlı Dönemi ve Öncesinde Avcı Kuşlardan Sungur Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Dergisi*, 57 (2013), s. 25-44.

46 BOA, MAD 3918, s. 27.

47 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 55.

48 BOA, MAD 2850, s. 44, 45.

49 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 54.

14- *Yaldız kıçlı* kalyon:

Bazı kalyonların isimlendirilmeleri kış kasaralarındaki balkon tipi dışarı çıkan yapının üzerine çizilen süslemeler ve tasvirlerle nispetle *Minâre bağçeli*, *Çifte bağçeli* vs. şeklinde olmuştur. Bu yapılar geminin kış kasarasında olduğundan *bağçeli* kelimesi yerine *kıçlı* kelimesinin kullanılması mümkündür. Mânide ikinci kelimeyi kullanmak mâniyi söyleyene ayrıca bir hece daha kazandıracaktır. Dolayısıyla bu kalyonun ismi *Yaldız bağçeli* olarak da düşünülebilir. 46 zirâ (34,86 m.) uzunluğundaki bu kalyon 1714'te seferdeydi.⁵⁰ 1740'da ise sefere çıkacak durumda olmadığından devlet tarafından Abdullah Kaptan isimli birine 2250 kuruşa satılmıştı.⁵¹

15- *Ay kıçlı* kalyon:

Mânide *Ay kıçlı* olarak zikredilen bu kalyon 1714'te donanma mevcudunda olduğu tespit edilen *Ay Bağçeli* isimli kalyon olmalıdır.⁵² Bu kalyona dair tesadüf edilen son belge ise 1739'da sefer dönüşünde Cebehane-i Âmire'ye teslim edilen barutla ilgilidir.⁵³

16- *Yaldızlı hurma [kıçlı]* kalyon:

1714'te Patrona-i hümayûn rütbeli donanma komutanının idaresinde Akdeniz seferine açılan 57,5 zirâ (43,58 m.) uzunluğundaki *Yaldızlı Hurma kıçlı* isimli kalyon⁵⁴ 1740'da görevden çıkarılmıştı.⁵⁵

17-18 *Çifte bahçeli* ve *Ejder başlı* kalyonlar:

Bu kalyonlarla ilgili arşivde tesadüf edilen kayıtlar tarihlendirme konusunda yol gösterici olacaktır. Mânide *Çifte Bahçeli* ve *Ejder Başlı* isimli kalyonların Sinop'tan geldiği ifade edilmektedir. Osmanlı donanmasında görev alacak kalyonların inşası ana üs ve aynı zamanda en büyük inşa tezgahı konumunda olan İstanbul'daki Tersane-i Âmire'de gerçekleşmekteydi. Bunun yanı sıra Sinop, Midilli

50 BOA, MAD 3171, vr. 35b.

51 BOA, MAD 3389, s. 114. Söz konusu kalyon satılana kadar 50 gün müzâyedede kalmıştı (BOA, AE I. Mahmud 949).

52 BOA, MAD 3171, vr. 22a.

53 BOA, MAD 10340, s. 68.

54 BOA, MAD 3171, vr. 10b.

55 BOA, MAD 10329, s. 107.

ve Rodos'ta da kalyon inşa edilmekteydi.⁵⁶ Bu inşa organizasyonu bazı devlet görevlilerine yüklenirdi. Söz konusu iki kalyonun inşası Sinop'ta 1735'te tamamlanmıştı.⁵⁷ Aynı zamanda Osmanlı donanmasına katılan bu iki kalyon daha sonra 1755'te, parçalarına ayrılmak suretiyle hizmetten çıkarılmışlardı.⁵⁸

Sonuç

Mânide isimlerinin zikredilmesinin yanı sıra haklarında doğrudan bilgi verilenler *Çifte Bahçeli* ve *Ejder Başlı* isimli kalyonlardır. Bu kalyonların Sinop'tan geldiğine dair verilen bilgi arşiv belgeleriyle doğrulanmaktadır. Mânide bu iki kalyondan bahsedilirken “di”li geçmiş zaman kipinin kullanılmış olması mâninin söylendiği tarih ile ilgili önemli bir ayrıntıdır. Zira söz konusu kalyonlar 1755'te donanma envanterinden çıkarılmışlardır. Dolayısıyla mâni 1755 yılından sonra söylenmiştir. Bu da Ahırkapı ile Çatlalık arasında fenerinin inşa edildiği tarih ile uyumaktadır. Çelebioğlu'nun eserin 18. yüzyılın ikinci yarısında vücuda getirildiğine dair değerlendirmesi bu bağlamda kesinlik kazanmaktadır. Bununla birlikte mânii söyleyen kişinin kendi yaşadığı zamandan 20-30 sene öncesine dair kalyonları niçin övmek ihtiyacı duyduğu şeklindeki soru da ayrıca cevaplanmayı beklemektedir. Bu durum muhtemelen mânideki kalyonların 18. yüzyılın ilk yarısında donanmanın başarı elde ettiği bir savaşta yer almış olmalarıyla ilgilidir.

Osmanlı donanmasının Akdeniz'de başarı elde ettiği bu savaş Mora'nın geri alınmasına yönelik düzenlenen sefer sırasında gerçekleşmiştir. 1716-1718 yıllarında Venedik donanmasına karşı üstünlük sağlayan Osmanlı donanması, Karlofça antlaşması (1699) ile terk edilen Mora yarımadasının Pasarofça antlaşması (1718) ile Venedik'ten geri alınmasını sağlamıştır. 1718'deki son çarpışmadan sonra kalyonlarda yaralanan personelin adlarının kaydedildiği listede⁵⁹, bu vesileyle *Mavi kıçlı*, *İşper kıçlı*, *Yaldız kıçlı*, *Ay kıçlı*, *Kır At başlı*, *Yaldızlı hurma*, ve *Sarı kuşaklı* şeklinde

56 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 71-74. Bu hususta ayrıca bkz. Şenay Ö. Gümüş, “XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, ed. H. Çoruh, vd., İstanbul 2011, s. 201-238.

57 53,5 zirâ (40,55 m.) uzunluğundaki her iki kalyon ile birlikte 17'şer zirâlık (12,88 m.) üçer adet sandal ve filikaları da inşa edilmişti. Bütün harcamalar göz önünde alındığında yaklaşık olarak bir kalyonun devlete mâliyeti 54.000 kuruş olmuştu (Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 84).

58 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 130.

59 Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 315-319.

kalyon adları geçmektedir. Savaşta yer alan bu kalyonlara bu esnada donanmanın envanterinde olan *Kapudane*, *Patrona* ve *Riyâle* kalyonları ile *Üç anbarlı*, *Üç Kantarlı* ve *Karavele* gibi genel adlar taşıyanlar da eklenebilir. Kısaca bütün bunlar dikkate alındığında edebî türdeki bir metinden denizcilik tarihine dair önemli tesbitlerin yapılabileceği, bu tür metinlerin müstağni kalınamayacak “beklenmedik şekilde” bir yeni kaynak türünü, en azından buradaki araştırma muvacehesinde belirlediği söylenebilir.

Mânilerden Kalyonları Öğrenmek: Ramazan-nâme Metnindeki Osmanlı Kalyonları ile İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

Özet ■ Osmanlı Denizcilik Tarihi son zamanlarda üzerinde çalışmalar yapılan bir tarih sahası olarak dikkat çekmektedir. Bu sahanın esas konularından birini Osmanlı donanması oluşturmaktadır. Söz konusu akademik çalışmalar genel itibarıyla arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanmaktadır. Arşiv belgelerinin yanı sıra Osmanlı dönemi edebî metinlerinde de Osmanlı Denizcilik Tarihi’ne dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri de Halk Edebiyatı kapsamındaki mânilerdir. Âmil Çelebioğlu tarafından neşredilen *Ramazân-nâme*, mânilerin yer aldığı bir yazma eserdir. Bu eserdeki mânilerden birinde 18. yüzyıldaki Osmanlı donanması kalyonları zikredilmektedir. Bu da bize denizcilik tarihinin yeniden okunabileceği farklı kaynak türlerine açılmayı sağlamaktadır. Bu makalede söz konusu mâniden hareketle zikredilen kalyonların arşiv ve kitabî kaynaklara dayalı tesbitleri yapılmıştır. Ayrıca bu metnin tarihlendirmesi söz konusu kalyonlarla ilgili yaptığımız tarihî araştırmada ortaya çıkmıştır. Elimizdeki arşiv kaynakları, isimleri belirtilen kalyonların en geç 1750’li yıllara kadar Osmanlı donanmasının envanterinde yer aldığını göstermektedir. Öte yandan kalyon adlarının böyle bir maniye konu teşkil etmesinin altında Osmanlıların başarılı Mora seferi (1716-1718) sırasındaki deniz hareketinin yattığı da anlaşılmaktadır

Anahtar Kelimeler: *Ramazân-nâme*, Mâni, Osmanlı donanması, Kalyon adları, Mora Seferi

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emîrî (AE) I. Mahmud 949.

Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Kalemi-Kalyon Defterdârlığı (D. BŞM. KND) dos. 1/48, 55; 7/38.

Cevdet-Bahriye (C. BH) 893; 1154; 2196; 5534.

Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Kalemi-Kalyon Kâtibliği (D. BŞM. KNK) dos. 1/55.

Maliyeden Müdever Defterler (MAD) 2850; 3171; 3389; 3918; 10325; 10329; 10340.

Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Kalemi, Tersâne Emîni Defteri (D. BŞM. TRE def.) 14984.

Basılı Kaynaklar

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î-î-Tevârih*, I, haz. M. Aktepe, İstanbul 1976; II. A, İstanbul 1978.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, haz. B. Kütükoğlu, İstanbul 1993.

Albayrak, N. "Mâni", *DİA*, XXVII (2003), s. 571-573.

Aydın, Y. A., "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 45 (2015), s. 161-184.

Aydın, Y. A., *Sultanın Kalyonları, Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul 2011.

Aydın, Y. A., "Osmanlı Dönemi ve Öncesinde Avcı Kuşlardan Sungur Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Dergisi*, 57 (2013), s. 25-44.

Bostan, İ., *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005.

Çelebioğlu, Â., *Ramazan-nâme, 1826 Yılından Ramazan Mânileri*, İstanbul 1974.

Çelebioğlu, Â., "Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Hususiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 625-654.

Emeksiz, A., *İstanbul Mânileri*, İstanbul 2007.

Gümüş, Ş. Ö., "XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, ed. H. Çoruh, vd., İstanbul 2011, s. 201-238.

Kahane, H. & R., Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, İstanbul 1988.

Müller-Wiener, W., *Bizanstan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, İstanbul 1998.

Sarıcaoğlu, F., "Osman III", *DİA*, XXXIII (2007), s. 456-459.

MÂNİLERDEN KALYONLARI ÖĞRENMEK: RAMAZAN-NÂME METNİNDEKİ
OSMANLI KALYONLARI İLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- Tosun, M., “Şan-ı Devlet-i Aliyye’yi Korumak ya da Edirne Sarayı’nı Tamir Etmek”, *Journal of History Studies*, 184 (2014), s. 183-194.
- Tredrea, J., E. Sozaev, *Russian Warships in the Age of Sail, 1696-1860. Design, Construction, Careers and Fates*, Great Britain 2010.
- Zorlu, T., *Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014, s. 199-207.